

İstedadlı uşaqlarla təlimin forma və metodlarının effektiv tətbiqinin strategiyaları

Zəkiyyə Hüseynova

fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant

ADPU

E-mail: zekiyye.huseynova@gmail.com

Rəyçilər: psixol.ü.f.d., dos.M.C. İsmayılova,
psixol.ü.f.d., dos.S.N. Heydərova

Açar sözlər: təlim metodları, evristik metod, axtarıcılıq metodu, təlimin differensiasiyası, problemlə şərh metodu

Ключевые слова: методы обучения, эвристический метод, метод исследования, дифференциация обучения, метод проблемного изложения

Key words: training methods, heuristic method, search method, differentiation of training, problematic interpretation method

Müasir dövrdə istedad problemi dünyada tez dəyişən yeni şəraitlə və tələblərlə birbaşa bağlıdır. Tədqiqatçı alim A.İ.Savenkovun fikrincə, “Yenidənqurma sistemində təhsilin məzmunu sözdə deyil, məhz işdə problemlərin həll edilməsi, təlimin fərdiləşdirilməsi üçün zəruridir”.

İstedadlı uşaqlar üçün hazırlanmış təlim proqramının məzmununda işlənmiş strategiyaları nəzərdən keçirək:

— Sürətləndirilmiş təlim – istedadlı uşaqların tələbat və imkanlarının nəzərə almağa zəmin yaradır. Bu təlim istedadlı uşaqların inkişafının və təliminin yüksək səviyyəsinə müvafiq əsas təlim proqramlarının vasitəli şəkildə təşkilinə imkan yaradır, habelə təlim vərdişlərinin formalaşdırılmasını daha da sürətləndirir.

— Zənginləşdirilmiş təlim-təhsilin keyfiyyətli məzmununa əsaslanır. Burada istedadlı şagirdlərin aktiv təlim fəaliyyətinə daxil olması təmin edilir, onların tədqiqatçılığa meylləri istiqamətləndirilir və onun bağlı məsələlər “müəllim-istedadlı şagird” aspektində geniş şəkildə təhlil edilir.

— Fənlərarası təlim. Bu təlim istedadlı şagirdlərin idraki və şəxsiyyətyönlü tələbatlarının nəzərə alınmasına imkan verir. İstedadlı uşaqların hərtərəfli inkişafı humanitar, texniki və təbiət elmlərinin kompleks şəkildə öyrənmələrinə və onların inteqrasiya olunmasına şərait yaradır. Biliklər sistemində istedadlı şagirdlərə təklif olunan sualların, ideyaların və mövzuların vasitəli şəkildə mərkəzləşdirilməsinə təminat verilir.

Xarici ölkələrdə olduğu kimi, respublikamızın təhsil sistemində də istedadlı uşaqların təliminin təşkili formalarının təsnifatının hazırlanmasına böyük ehtiyac vardır. Bu təsnifata uyğun istedadlı şagirdlərin xüsusi fərdi proqram əsasında adi sinif şəraitində müvafiq strukturlu təlim prosesinin təşkilini, istedadlı və bacarıqlı uşaqların yaradıcı qabiliyyətlərini inkişaf etdirən xüsusi məktəblərin yaradılmasını və onun şəbəkəsinin daha da genişləndirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

Təlim metodları, təlim fəaliyyətinin təşkili üsulları biliklərin uğurla mənimsənilməsinə, idraki qabiliyyətlərin və şəxsiyyət keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə şərtləndirən mühüm amillərdir. İstedadlı uşaqların təlimində əsas və aparıcı rol yaradıcı xarakterli metodlar –

axtarış, evristik, tədqiqatçılıq, layihə metodları oynayır. Bu metodlar müstəqil, fərdi və qruplarda iş metodları ilə vəhdətdə götürüldükdə xüsusi effekt verir.

Evristik metod istedadlı uşaqların idrak qabiliyyətini mərhələlərlə inkişaf etdirir. Həmin mərhələlər müəllimlə şagirdlər arasında gedən silsiləli sual-cavabdan ibarət olur. Bəzən evristik metodu müsahibə, sual-cavab metodu da adlandırılır. Evristik metodda suallar şagirdlərin keçmiş biliklərə istinadən yeni biliklərə yiyələnməsi prosesini təşkil edir.

Müsahibə prosesində şagirdlər qarşıya qoyulmuş təlim vəzifəsini yerinə yetirmək üçün ümumiləşdirmələr aparmalı, təhlil etməli, qarşılaşdırmalı, tutuşdurmalı, cavabın düzgün tapılması üçün əsaslandırılmış elmi nəticəyə gəlməlidirlər. Müəllimin əsas vəzifəsi istedadlı şagirdlərə həmin problemləri tapmaqda, təhlil etməkdə və düşüncələrini formalaşdırmaqda onlara kömək etməkdən ibarətdir ki, evristik metod həmin məsələlərin həllinə şərait yaradır.

Axtarıcılıq metodu xarakterinə görə evristik metod hesab olunur. Bu metoddan istifadə ediləndə də müəllim problemlə şərh metodunda olduğu kimi, problem situasiya yaradır. Müəllim dərslərin hər hansı mərhələsində şagirdləri axtarıcılıq fəaliyyətinə qoşur. Onlar fərziyyənin formalaşması, fikrini sübuta yetirmə, əqli nəticəyə gəlmə üzərində çalışırlar. Problemlə şərhədən fərqli olaraq bu metod tətbiq edildikdə şagirdlər hərəkətə gəlir, cavab verməyə çalışırlar. Axtarıcılıq metodundan yeri gəldikcə düşünülmüş şəkildə istifadə olunması şagirdləri daha müstəqil, sərbəst axtarışlara sövq edir, onları tədqiqatçılığa hazırlayır.

Tədqiqatçılıq metodu təlimin başlıca yaradıcı metodudur. bu halda məktəblinin idrak fəaliyyəti yeni elmi həqiqəti kəşf edən alimin tədqiqatçılıq fəaliyyətinə yaxınlaşır. Problemlə şərh və qismən axtarıcılıq metodlarından fərqli olaraq tədqiqatçılıq metodunda elə bir şərait yaranır ki, şagirdlərin hamısı problemin mahiyyətini başa düşür və tədqiqata qoşulur.

Bu zaman problem şagirdlər tərəfindən həll olunur. Müəllim isə onların müstəqil axtarıcılıq fəaliyyətinin təşkilatçısı kimi rolunu oynayır.

Problemlə şərh metodu istedadlı şagirdləri elmi axtarıcılığa sövq edir, təlim fənninə maraq əmələ gətirir, bilik əldə etmək üçün motiv yaradır və onlara dialektik itiraz tərzində düşünməyi öyrədir. Problemlə şərh metodunda müəllim özü problemi yaradır, özü də onu həll edir. Lakin bu zaman o, idrak prosesinin ziddiyyətli yollarını göstərir, dərk etmə mədəniyyətini daha da üllüstrasiyalaşdırır. İstedadlı şagirdlər sübutların inandırıcılığını, ardıcılığını izləyir, habelə fikri və əyani şəkildə müəllimin növbəti mühakimə addımını proqnozlaşdırırlar.

Təlimin fərdiləşdirilməsi və diferensiasiyası ayırd edilən göstəricilər zəminində müxtəlif formalarda həyata keçirilir:

I- Təlimin diferensiasiyası. Şagirdlər özlərinin müəyyən xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırılır, müxtəlif tədris planları və proqramları ilə təhsil alırlar. Bu yolla nisbətən qomogen qruplar (siniflər, məktəblər) yaradılır. Dünya miqyasında diferensiasiyanın əsasən iki formasından (üsulundan) istifadə olunur: 1) müəyyən bir mərhələdə məktəb ayrı-ayrı bilik sahələri, məsələn, humanitar, fizika, riyaziyyat, kimya-biologiya və s. üzrə şaxələni; 2) icbari fənlərə seçmə yolu ilə öyrənilən fənlər əlavə olunur. Bu forma və üsulların qovşağında şagirdlərin xüsusi qabiliyyətləri, maraqları və peşə niyyətlərinə görə müxtəlif tipli məktəb və siniflər yaradılır. Təlim bir qayda olaraq müxtəlif tədris planları və proqramları əsasında həyata keçirilir.

II- Tədris işinin sinifdaxili (qrupdaxili) fərdiləşdirilməsi. Sinifdə frontal iş fərdi işlə əlaqələndirilir, təlim prosesində hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətləri zəruri surətdə nəzərə alınır, yəni şagirdlərə eyni tapşırıqlar deyil, onların fərdi xüsusiyyətlərinə müvafiq olaraq müxtəlif variantlı; tapşırıqlar vermək və ya əlavə ədəbiyyat göstərmək yolu ilə təlim prosesi fərdiləşdirilir.

Tədris işinin sinifdaxili fərdiləşdirilməsinin maraqlı bir forması da vardır. Bu formaya qrupla iş üsulu deyilir: eyni bir tapşırığı icra etmək üçün sinif bir qayda olaraq 3-8 nəfərlik, əksər hallarda 4 nəfərlik qruplara bölünür. Tapşırıq ayrı-ayrı şagirdlərə deyil, qrupa (mikroqrupa) verilir və onlar qrupun üzvləri tapşırığı birlikdə yerinə yetirirlər. Bu zaman onla əməkdaşlıq etməyə başlayırlar, öyrənilən materialı birlikdə müzakirə edirlər və bir-birlərinə yaxından kömək göstərirlər.

Qrupla iş şagirdlərin fəallaşdırılmasının səmərəli vasitəsi sayılır, problemlə təlim baxımında onun böyük imkanlara malik olduğu müəyyən edilmişdir. X.Liyetsin fikrincə, qrupla iş nəinki dərslərin təhsilin məqsədlərini, həm də tərbiyə məqsədlərini həyata keçirmək üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, qrupla ünsiyyət şəraitində özünə nəzarət prosesləri xüsusilə aktivləşir, şagird özünün idrak fəaliyyətini şüurlu surətdə tənzim etməyə başlayır, psixi proseslərin məhsuldarlığı artır və s.

Orta ümumtəhsil məktəblərində istedadlı uşaqlarla işin təşkili məsələsində təhsil prosesinin müxtəlif mərhələlərində şagirdlərə yanaşmalarla qruplaşdırılmasının geniş imkanları var. Bu yanaşmalar məktəblərin böyüklüyündən, geniş mənada imkanlarından, istedadlı uşaqların sayından və s. asılı olaraq aşağıdakı formalardan istifadə edilə bilər:

1. Paralellərin diferensiasiyası. Məktəbdə müxtəlif istedadlı uşaqlar üçün paralellər daxilində bir neçə sinif nəzərdə tutulur. Məsələn, istedadlı uşaqlar üçün fizika-riyaziyyat, kimya-biologiya, humanitar siniflər, adi uşaqlar üçün isə adi siniflər. Bu təlim forması müəyyən fəaliyyət sahəsinə dayanıqlı marağın artıq formalaşmış olduğu yaş həddində tətbiqi daha səmərəlidir (adətən 9-cu sinifdən yuxarı). Burada da fərqli məzmun və metodlar konkret hallara uyğun tətbiq edilməlidir.

2. Paralellərin qruplaşdırılması. Burada eyni yaşda olan məktəblilər hər bir fənn üzrə imkanları baxımından müxtəlif şəkildə qruplaşdırılır. Bir şagird müəyyən bir fənn üzrə qabaqcıl qrupda, digər bir fənn üzrə isə adi sinifdə məşğul ola bilər. Bu zaman bütün paralellər üzrə eyni bir fənnin dərsləri eyni zamanda keçirilməlidir və hər bir fənn üçün şagirdlər yenidən qruplaşdırılmalıdırlar. Bu təlim formasının bütün səviyyədə olan uşaqlar üçün səmərəli olması onun əsas üstünlüyüdür. Uşaqların çoxsaylı müxtəlif qruplara qoşulmaları onların sosiallaşma prosesinə müsbət təsir göstərir. Bu təlim formasının çətinlikləri əsasən təşkilati məsələlərlə bağlıdır. Müəllim və otaq çatışmazlığı da ciddi problemlərdən ola bilər. Məsələn, bütün paralellərdə fizika dərslirsə, müvafiq sayda kabinet və müəllimin olması zəruridir.

3. Paralellərdən istedadlı uşaqlar qrupunun seçilməsi. Bu halda hər paraleldən daha qabiliyyətli 4-8 uşaq seçilərək əlavə 15-20 şagird olan bir sinifə yerləşdirilir və istedadlı uşaqlarla digər uşaqların təlimi belə siniflərdə paralel aparılır. Burada xüsusi hazırlığa malik olan müəllim tərəfindən istedadlı uşaqlara çətinləşdirilmiş və zənginləşdirilmiş proqram təklif edilir. Belə təlim forması hər iki şagird qrupunun, xüsusilə də istedadlı uşaqların akademik uğurlarının yüksəlməsinə təsir göstərir.

4. Növbəli təlim. Bu təlim forması müxtəlif yaş qrupuna aid olan istedadlı uşaqların təlim prosesində dövrü olaraq müəyyən müddətə qruplaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu istedadlı uşaqların öz yaşda olan onlardan fərqlənən digər istedadlarla ünsiyyətdə olmalarına, eyni sahədə istedadlı olan uşaqlarla özlərini müqayisə etməyə, öz vəzifələrini qiymətləndirməyə və s. imkan verir. Ümumtəhsilin son mərhələlərində istedadlı uşaqların seçdikləri peşəyə uyğun universitet səviyyəsində məşğul olmaq imkanı yaradılmalıdır.

5. Ayrı-ayrı şagirdlər qrupu üçün icbari proqramın ixtisarı hesabına zənginləşdirilmiş təlim. Bu təlim formasında istedadlı uşaqlara adi dərslərin bir qismini onların maraq və tələbatlarına uyğun dərslərlə əvəz edirlər. Hesab edilir ki, istedadlı şagirdlərə orta məktəb

kursunun bütün fənləri tədris edilməlidir. Odur ki, bu təlim forması tətbiq edilməmişdən əvvəl sınaqlar keçirilir və əgər şagird hər hansı bir digər fəndən yüksək nəticələr nümayiş etdirirsə, həmin fənnə ümumi proqramda nəzərdə tutulan saatlar onun marağına müvafiq dərslərə verilir. Belə yoxlamalar mütəmadi aparılmalıdır və sonrakı fəaliyyət yalnız onların nəticələri əsasında planlaşdırılır. Nəticələr aşağı düşərsə fənn üçün nəzərdə tutulan saatlar bərpa edilə bilər.

6. Sinif daxilində şagirdlərin müəyyən amillərə əsasən kiçik homogen qruplara ayrılması. Belə amillər - intellektual səviyyə, akademik uğurlar və s. ola bilər. bu təlim formasının bir çox üstünlükləri var. Bütün qruplar üçün əlverişli şərait yaratmaq imkanı verir. Təlim prosesinin qurulması üçün mürəkkəb idarəçilik və təşkilatçılıq dəyişiklikləri tələb etmədiyindən, onun icrası ciddi çətinliklərlə müşayiət edilmir. bu forma əlavə müəllimlər və sinif otaqları da tələb etmir. İstedadlı uşaqlar kiçik kəndlərdə, qəsəbələrdə, iri şəhərlərdə ola bildiyindən bu forma daha universaldır və kütləvi şəkildə tətbiq edilə bilər.

Beləliklə, təlim prosesinin müxtəlif formalarının tətbiqini əlaqələndirərkən əsas məqsəd istedadlı uşaqların maksimum inkişafının təmin edilməsi olmalıdır. İstedadlı uşaqların təlim prosesinin müxtəlif mərhələlərində qruplaşdırılmaları ilə bağlı təlim formaları yalnız təlimin məzmun və metodlarında müvafiq dəyişikliklər edildikdə səmərəli ola bilər.

Məqalənin aktuallığı. Təhsil sistemində istedadlı uşaqların təliminin təşkili formalarının təsnifatının hazırlanmasına böyük ehtiyac vardır. Bu təsnifata uyğun istedadlı şagirdlərin xüsusi fərdi proqram əsasında, adi sinif şəraitində müvafiq strukturlu təlim prosesinin təşkili, istedadlı uşaqların yaradıcı qabiliyyətlərini inkişaf etdirən xüsusi məktəblərin yaradılması və onun şəkəllərinin daha da genişləndirilməsi aktualıq kəsb edir.

Məqalənin elmi yeniliyi. İstedadlı uşaqların təlimində əsas və aparıcı rolu yaradıcı xarakterli metodlar – axtarış, evristik, tədqiqatçılıq, layihə metodları oynayır. Bu metodlar müstəqil, fərdi və qruplarda iş metodları ilə vəhdətdə götürüldükdə xüsusi effekt verir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar istifadə edə bilərlər

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. “Xüsusi istedadda malik uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə dövlət proqramı (2006-2010)”. Bakı: Təhsil, 2006.
2. Bəylərov E.B. İstedadlı uşaqların psixoloji təminatı. Bakı: Aspoliqraf, 2008.
3. Bəylərov E.B. Uşaqlarda istedadın müəyyənəşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi. İstedadın işçi konsepsiyası. Bakı: Təhsil, 2008.
4. Əlizadə Ə.Ə. İstedadlı uşaqlar. Pedaqoji məsələlər: esselər, etüdlər. Bakı: ADPU, 2005.
5. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. B.akı: Ozan, 1998.

3. Гусейнова

Стратегии эффективного применения форм и методов обучения талантливых детей

Резюме

В научной работе рассмотрены стратегии, разработанные по содержанию программы обучения, разработанного для талантливых детей, последовательно изложены методы обучения. В статье исследованы различные формы обучения, используемые при организации работы с талантливыми детьми, и представлены их научные изложения. По мнению автора, основную ведущую роль при обучении талантливых детей, играют методы творческого характера – поисковые, эвристические, исследовательские, проектные методы. Если взять указанные методы в единстве с самостоятельными, индивидуальными и групповыми методами работы, то они дают особый эффект.

Z. Huseynova

Effective application strategies of training form and methods with talented children

Summary

Strategies prepared in the context of training program for talented children have been looked through in the scientific article, training methods have been interpreted systematically. Various training forms used in the organization of the work with talented children have been researched in the article and their scientific explanation has been given. In the author's opinion creative methods – search, heuristic, research, project methods play main and leading role in the training of talented children. These methods have special effect independently, together with work methods of individual and in groups.

Redaksiyaya daxil olub: 19.04.2019